

<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-240-258>
 УДК: 141. 319. 8: 37. 01 (477)

Віктор ДОВБНЯ

**НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА:
 СПРОБА ФІЛОСОФСЬКО-
 АНТРОПОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ**

Анотація

Аналізується освітня концепція «Нова українська школа» в контексті філософської антропології, «людиномірності» освітнього пізнання та нового підходу до феномена людини, зокрема, подолання методології антропоцентризму. Поглиблено інтерпретаційне обґрунтування значущості нового способу мислення для формування нового змісту освіти, нових освітніх програм та моделей. Обґрунтовано положення про нового українського вчителя як майстра прокладання траєкторії життєвого шляху особистості (від дитини до молодої людини), яка перебуває в невірноваженому стані. Показано, що буття в умовах цивілізаційної невизначеності прирікає людину на соціальну невпевненість, посилює пасивність, призводить до байдужості. Проте завдяки освіті, самоорганізуючись і саморозвиваючись, індивід оволодіває сучасними науковими знаннями і глобальними компетентностями, може потурбуватися про своє існування, протистояти згубним тенденціям олігархічного неофеодалізму, прогнозувати характер перебігу соціальних та культурних процесів, самотійно розв'язувати свої проблеми і бути успішним. Розв'язання ключової проблеми державної освітньої політики – підвищення якості знань – автор пов'язує з науково-дослідницьким проектом розвитку закладів загальної середньої освіти на засадах трансгуманітарної методології, підкріпленої новою філософською антропологією, філософією складності, самоорганізації, нестабільності та креативного мислення.

Ключові слова: трансформація феномена людини, трансгуманітарна методологія, нова філософська антропологія, складне мислення, новий український учитель, державна освітня політика, освітня парадигма, глобальні компетентності.

Вступ

Осмислюючи розвиток освіти в сучасному світі, ми неминуче стикаємося з глибокою трансформацією не лише економіко-культурних систем та освітніх моделей, що певною мірою враховує державно-політична концепція «Нова українська школа» (Концепція, 2016), але й

самого феномена людини. Спостереження відкривають кардинальну зміну становища людини в створеному нею техногенному світі. Успіхи генної інженерії, хоча й здаються нам досить суперечливими, але ж зовсім небезпідставними, щоб сподіватися найближчим часом на одужання невиліковно хворих чи запліднення «дизайнерських дітей», які можуть володіти інтелектуальними, спортивними і фізичними характеристиками своїх батьків. Тож, фіксуючи виклики часу на адресу людини й освіти, рефлексуючи над цими проблемами, бачимо потребу в нових способах розуміння людини, в антропологічних характеристиках освіти і виховання в умовах глибоких соціальних змін. Слідом за М. Шелером, К.-О. Апелем, Ю. Габермасом, С. Гантінгтоном, М. Гайдеггером, Ж. Делором, Ж. Атталі, Ж.-Ф. Ліотаром, Ф. Фукуямою українські філософи (Л. Горбунова, М. Култаєва, О. Гомілко, І. Предборська, С. Пролеєв та ін.) концентрують свою увагу на актуальних проблемах філософсько-антропологічного знання як основи світоглядних та ціннісних параметрів буття людини у світі. А це, зі свого боку, стає засадою для подолання установок авторитаризму і репресивної педагогіки та формування гуманістичних тенденцій в освіті. Філософсько-педагогічна антропологія від самого початку її виникнення (К. Ушинський «Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології», 1869–1871 рр.) була зорієнтована на осмислення проблеми людини, її буття, онтологічних засад людського існування, формування її ціннісних та світоглядних орієнтацій.

Отже, йдеться про відновлення української інтелектуальної традиції в освіті та заглиблення в нові проблеми буття людини, у широкі філософсько-антропологічні пласти та в проекції на майбутнє для осмислення неоднозначності та складноструктурованості феномена людини. Утім, адекватне усвідомлення питання про освіту і виховання людини в її цілісності не є можливим поза досягненням сучасної кризової ситуації людства, що конститується в трансгресії, у граничних проявах людини, у її скерованості до Іншого (Космосу, Природи, Бога, Людини тощо). Це означає, що в антропологічній проблематиці визнають інакший, змінний, до кінця не визначений стан людини, відкритої назовні. Фактично мовиться про новий теоретичний і практичний поворот у філософській антропології. На передній план виходить проблема гідної самореалізації людини в цивілізаційному проекті України і філософія людяності як світоглядна основа ціннісної консолідації України (Хамітов, 2017: 49–51).

Таким чином, ураховуючи вимоги часу, потреби українського суспільного розвитку, у предметне поле філософії освіти потрапляють цілі, ідеали та цінності освіти. Проблема гідної самореалізації людини, недопущення незворотності негативних процесів у сфері освіти доволі наполегливо спонукають нас до зміщення філософських розмислів. Фі-

лософія освіти у своєму розвитку має враховувати неоднозначний, багатогранний і суперечливий образ людини: «Людина межі тисячоліть, переживши досвід світових воєн і тоталітаризму, утвердила свою гідність у руйнуванні ієрархічних структур та становленні демократичних цінностей, відчула трагічну гіркоту екологічних криз і усвідомила небезпеку своєї перетворювальної сили, відкрилась вільному простору Інтернету, спокушувана прагненнями самовдосконалення та можливостями психотехнічних, психоделічних, віртуальних практик і гендерних революцій, в умовах бурхливого розвитку інформаційних, нано- і біотехнологій, що втягують її в небезпечний простір антропологічної межі, – така людина вже не може бути *класичним* суб'єктом європейської метафізики та гуманітаристики» (Горбунова, 2011: 99).

У цій статті основна увага буде зосереджена на аналізі філософсько-антропологічних характеристик освітньої концепції в контексті трансформацій уявлень про людину та перспектив її розвитку в умовах виникнення нової антропосоціальної структури, що обумовлена становленням нового періоду розвитку людської цивілізації.

Трансформація смислових кодів людини і освіти

В історії української філософсько-освітньої думки уявлення про людину та її буття, кристалізовані в працях В. Мономаха, Г. Сковороди, П. Юркевича, К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського та інших, набули традиції кордоцентричної філософії і християнської філософської антропології. Сучасні вітчизняні вчені В. Андрущенко, В. Бех, В. Кремень, О. Гомілко, С. Клепко, М. Култаєва, Л. Горбунова, І. Предборська та інші з позицій філософсько-педагогічної антропології описують значущі структурні зміни, що відбулися на початку ХХІ століття, і розглядають становлення суспільства знань як закономірний етап антропосоціогенези. Одним із проявів суспільства знань стали побоювання того, що в недалекому майбутньому людина може трансформуватися, наприклад, у кіборга, тобто гібрида людини і машини. Щоб цього не сталося, ми схиляємося до думки О. Гомілко про те, що потрібно не так примножувати знання, як змінити спосіб їх здобуття, розпізнавання та використання: «Суспільство знань – це не стільки посилення ролі знань та збільшення їх кількості, скільки їх трансформація та переформатування. Якщо трансформація стосується змісту знань, то переформатування – їхнього інституційного закріплення. Очевидно, що наука та освіта мають також змінитися. Втрата економії мислення та економізація знань загрожує їм не менше, ніж терористи... Ідея людини виражає прагнення до божественних зразків, для яких спонтанність та

раціональність не є взаємовиключними, а зумовлюють одна одну. Тоді не лише когнітивні, але й тілесні властивості людини набувають ознак розумності. У суспільстві знань людина має обґрунтовувати своє домагання титулу розумної істоти» (Гомілко, 2015: 27).

Центральним темами сучасної західної філософсько-педагогічної антропології є розкриття людиновимірності освітніх інституцій, їхньої гуманістичної сутності, укоріненості освіти в людському бутті, орієнтація теорії і практики на визнання самоцінності кожної людини, особливо дитини. Окремі публікації висвітлюють школу в широкому філософсько-антропологічному значенні. Помітним внеском у розвиток ідей, когерентних ціннісно-гуманістичному континууму та умовам людського буття, можна вважати праці таких вчених, як Т. Баллауф, Г. Ромбах, М. Лангевельд, Г. Ноль, Т. Літт, К. Дункер, В. Дильтей.

У своїх підходах до проблеми буття, специфіки людської поведінки і мислення представники нової історичної антропології (А. Гоннет, Н. Еліас, Г. Йонас, Д. Кампер та ін.) витлумачують освіту й освітній процес у широкому антропологічному значенні, а саме як оброблення людини іншими людьми, як складники духовного виробництва. Ця група вчених основну увагу зосереджує на виявленні незмінних передумов, котрі лежать в основі розвитку як окремих індивідів, так і людства в цілому. Нові тлумачення людини мають важливе значення для формування світу навчання, конструювання педагогічної реальності. Візьмемо для прикладу Н. Еліаса — його двоякий образ людини: «Спосіб вибору і дії окремої людини формується в стосунках із іншими людьми, у суспільному переробленні своєї природи. Але те, що в результаті викарбується, не є щось пасивне; це не млява монета, ідентична тисячам інших монет, але центр активності окремого індивіда, його персональна спрямованість мотивів і волі — одним словом, його справжня самість. Те, що тут карбується, саме одночасно є карбуванням: це механізм індивідуального самоврядування окремої людини в її відносинах із іншими людьми, який пов'язує їхнє самоврядування і вбачає його межі. Образно кажучи, кожна людина двояка: вона монета і карбівка водночас» (Еліас, 2001: 98). Незважаючи на амбівалентність цього філософсько-антропологічного положення, його можна взяти до уваги під час обґрунтування особистісно-орієнтованої педагогічної системи.

Проте, на нашу думку, чимало суперечливих питань залишилися недостатньо дослідженими, тонкими, але з важливими методологічними установками, що прояснюють шлях до розв'язання проблеми розвитку потенціалу людини. До того ж слід зважати, що середня освіта, базуючись на модерних уявленнях про національну культуру та самоідентифікацію індивіда, спрямована на відтворення певної суми знань та формування

вмінь і навичок, які не відповідають реаліям нашого часу. Змінилася загалом конфігурація світу, змінилось й українське суспільство, постав й інший тип людини. Тому освіта як структурно-символічна система потребує змін у філософсько-антропологічних і методологічних підходах, зокрема у набутті вчителем здатності формувати в молодій людині нові цільові орієнтири, певні смисли настанов, патерни українського світоприйняття і світобачення, тобто ціннісне ставлення до навколишньої дійсності. Екстраосвітня ситуація, коли в певній частки вчителів і управлінців в освіті присутній неорадянський ментальний наратив, у громадському уявленні не просто визначається негативно. Вона також розглядається позитивно: зокрема, тому, що громадська думка не є здійснення освітньої політики, вона може бути, з одного боку, – відстороненою від партійно-політичного істеблішменту, а з іншого – громадська сфера може впливати на царину влади і прийняття рішень надзвичайної вагомості. І ми можемо побачити не лише потребу в новій освітній стратегії, яка була б релевантною процесу формування «суспільства мережевих структур» (М. Кастельс), а й в специфічній загальній середній освіті, орієнтованій на потреби навчання дитини, розвитку її як молодій людини, відповідальної за свою державу і національну культуру.

Ми лише намагаємося окреслити загальне нездужання системи загальної середньої освіти. Один зі способів актуалізувати проблему, надавши їй справжньої вагомості – позначити її як проблему «бути чи не бути» реальній незалежності, територіальній цілісності і суверенітету України, тобто того осереддя, від якого залежить сенс буття української людини. Щоб заглибитися в проблему ще більше, нам потрібне нове філософсько-антропологічне осмислення феномена середньої освіти, зокрема в рамках плюралістичного підходу філософії освіти. Щоб дати адекватні відповіді на глобальні виклики, без адекватних сучасних методологій як інструментів мислення та дії нам не обійтися. На жаль, в українській філософії відсутні праці, які могли б стати концептуальною основою нашого дослідження, але є нові методологічні підходи, нові методологічні ідеї, що показують нові обрії загальної середньої освіти.

Спробуємо окреслити головні риси того смислового повороту, у якому і завдяки якому стає можливим нове тлумачення образу людини. Отже, найважливішою ознакою нашого часу є зміна розуміння людини та її стосунків зі світом. По-перше, людина змінила обмежений, упорядкований і відносно сталий світ на безмежний та неосяжний Усесвіт і ми не зможемо зрозуміти зміну становища людини без перегляду панівних теорій, які орієнтували на пошуки незмінної природи або вічної сутності людини. Традиційний модерний образ людини як суб'єкта, тобто самодостатньої істоти із власною основою, що взаємодіє зі світом, допо-

внюється постмодерністським поглядом на людину як активну, діяльну істоту, яка перебуває у просторі мереж, переходів, «межовості» і не має задалегідь визначеної сутності. Тепер ми не зможемо легко ігнорувати такі ознаки людського як плюралістичність і багатоваріантність, як і те, що людина у своїй практичній діяльності визначається найрізноманітнішими діяннями як високими, так і низькими. Це нове сприйняття світу і розуміння людини постає вже наприкінці ХХ століття і є потужним джерелом нової екологічної свідомості. По-друге, сучасний образ людини не лише докорінно розходиться з модерністською уявою про людину, він, з одного боку, підживлює відчуття спорідненості з критикою «вищих цінностей» Ф. Ніцше як передвісника сучасної транскультурності, а з іншого – відкидає психологічні теорії З. Фрейда. Людина відчула свій безпосередній зв'язок із нелюдським, несамовитим, безладним Космосом – і це її стурбувало та змінило розуміння її глибинної природи. Йдеться не просто про необхідність створення нового образу людини, яка б увібрала теоретичний і практичний досвід ХХ століття, йдеться про відмову від орієнтації на людину як найвищу цінність і центр навколишнього світу. Кажучи про зміну класичної суб'єктності, думаємо, що варто з позицій критичної рефлексії переосмислити принцип дитиноцентризму, закладений у політичній Концепції «Нова українська школа». Тут прояв системи світоглядних координат увіходить у суперечність із парадигмою антропоцентризму та, певна річ, людиноцентричними освітніми проектами. Спираючись на міжнародний досвід трансгуманітаристики та власні спостереження, ряд українських філософів (Л. Горбунова, І. Предборська, О. Гомілко, Л. Газнюк, С. Пролеєв та ін.) переосмислили антропоцентричний підхід у побудові освітньої теорії і педагогічної практики. Можна твердити, що відповіддю на виклики нашого часу є подолання домінування антропоцентризму як засадничого світоглядного і методологічного принципу. В умовах нової постантропологічної епохи потрібні сучасні теоретичні концепції обґрунтування можливих шляхів і підходів реформування освітньої сфери. Евристичним і продуктивним шляхом вирішення означеної проблеми видається синергійна антропологія С. Хоружого, де людина витлумачується в контексті «антропологічного розмикання» як енергійна формація, що розмикає себе, робить себе відкритою та характеризується не есенціальними і субстанціальними поняттями (на відміну від класичної антропології), а в модусі буття-діяння, тільки своїми діями та устремліннями в екстраординарних ситуаціях сучасної цивілізації (Хоружий, 2010: 675). Вихід на міждисциплінарну проблематику допомагає відшукати можливості подолання антропологічної кризи, збагнути певне коло тенденцій,

що ведуть у напрямку кардинальної трансформації людини і окреслюють інший вид, який умовно називається постлюдиною.

Не меншу вагу має вироблена на основі нової філософської антропології ідея трансгуманітарності, спрямована на вирішення проблеми людини як основного суб'єкта і головної мети освітньо-виховного процесу. Треба усвідомити, що відмова від ідеї людини як вищої цінності – це відповідь інтелектуалів на виклики епохи екологічних криз і глобальних ризиків.¹ Це означає, що в умовах «некерованої складності», глибоких змін антропологічної реальності класична модель людини у вигляді трьох фундаментальних концептів: сутність, субстанція і суб'єкт (творці, відповідно, – Арістотель, Декарт і Кант) – поступово зникає зі сцени. Постає інший образ людини, конфігурація якого постійно змінюється, що обумовлено розвитком комп'ютерних технологій і біотехнологій, та веде до втрати своєї видової ідентичності. Дескрипція парадигми людини, на думку С. Хоружого, дозволяє побачити різні сценарії самореалізації людини, вельми не рівноцінні. Конститутивним тут є «онтологічне розмикання» – це розкриття, розгортання себе в бутті як більш широкий діапазон самореалізації. «Відповідь на виклики» криється в новому підході до феномена людини, тобто в такому методологічному підході, який може бути достатнім для дослідження людської діяльності. Йдеться про трансгуманітарний методологічний орієнтир, оскільки заторкується людина онтологічна, людина несвідома і людина віртуальна. Це означає, що, аби претендувати на об'єктивність, інтерсуб'єктивну значущість, аналіз сучасних освітніх теорій і педагогічних практик може здійснюватися на засадах трансгуманітарності як більш ефективної форми філософсько-антропологічного, природничо-наукового та гуманітарного дискурсу.

Деякі проблеми формування «нового» вчителя XXI століття

Для погляду вчителя, заглибленого в пізнання практичних аспектів навчально-виховного процесу, приховано розуміння теоретичних колізій, він їх не знаходить, якщо тільки не виникає потреба у великій дослідницькій роботі. Учителеві, зануреному в педагогічний вимір свого існування, слід усвідомити потребу в становленні нової парадигми освіти. Безумовно, зрозуміти це непросто, оскільки йдеться, з одного боку, про зміну пріоритетів освітньої діяльності, а з іншого, – про «переза-

¹ Див. Методологічний семінар в Інституті вищої освіти НАПН України «Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти» // *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 2011, №1–2 (10), С. 97–141.

URL: www.philosopheducation.com

вантаження» внутрішнього компасу. У безпосередній прагматичній дійчності учителю важко відмовитися від переконання, що наявна модель середньої освіти історично вичерпала свої можливості, перетворилася на архаїчний соціокультурний феномен і є гальмом на шляху радикального оновлення суспільства. Сьогодні вчитель постав перед історичним викликом: чи він у своїй освітній діяльності буде спиратися на нову філософію освіти, чи й надалі буде продукувати повторення попереднього, утілюватиме механічне навчання, вимагатиме бездумного заучування навчального матеріалу, не відчуючи ритму часу. Основним показником діяльності нового українського вчителя має стати не сума знань, яку він ретранслює учневі, щоб останній засвоїв за час перебування в школі, а ступінь оволодіння сучасними педагогічними технологіями, уміння управляти індивідуалізованим освітнім процесом, щоб, спираючись на особистісно-орієнтований підхід, допомогти зростанню і розвитку учня як вільного індивіда, демократичної особистості.

Саме тому освіта і навчання вчителів має бути одним із базових компонентів *суспільства, що навчається*. У європейському освітньому просторі поступово нівелюється один із основних постулатів дидактики про те, що вчитель — головне й основне джерело знань. Вчитель як людина в усій різноманітності своїх прагнень до самоздійснення, перепон на цьому шляху, сподівань, поривань, надій, радощів і страждань, екзистенційної напруги у взаємовідносинах з учнями втрачає функцію основного носія знань, залишаючись величиною стабільно високою, «ключовою фігурою» в освіті. Нова онтологічна реальність в Україні, пов'язана з масштабною корупцією, діяльністю олігархічних кланів, неоголошеною війною Росії, розходженнями між декларативними орієнтаціями на цивілізаційну модель Заходу і практичною спрямованістю життєвої моделі, що не відповідає уявленням про добробут і справедливість, загострила потребу не лише істотного перегляду світоглядних цінностей, а й функціонально-інструментальної трансформації професії вчителя. Дисконсенсус у виборі світоглядних орієнтацій посилюється життєвою розгубленістю, невпевненістю вчителя щодо своєї долі. З одного боку, вчитель на сьогодні не може взяти на себе відповідальність за вибір способу життя і цінностей, тих цінностей, що насправді відповідають інтересам України. З іншого, вчитель як людина хоче не лише мати, а й бути - бути суб'єктом життєдіяльності. Природу цього явища легко зрозуміти, занурившись у вчительське середовище, яке є якоюсь мірою «еталоном» наявного стану речей у суспільстві й випромінює ті гострі соціальні суперечності, які постають «у соціумі олігархічного неофеодалізму XXI століття» (Пирожков та ін., 2016: 138). Отже, працівникам сфери державного управління слід урахувувати зміну координат соціо-

культурної динаміки і можливих наслідків маргіналізації вчителя, особливо в сільській місцевості. А державна освітня політика має бути сфокусована на покращенні іміджу освіти в педагогічному університеті та підвищенні статусу професії вчителя – його матеріального, соціального, фінансового, загальнокультурного забезпечення.

Звісно, учитель має бути носієм високої відповідальності, компетентності і професіоналізму, практично володіти високими педагогічними технологіями, мовними стратегіями, інноваційним мисленням, людиною, яка виробила в собі потребу працювати і навчатися впродовж життя. А це означає необхідність створення освітніх педагогічних співтовариств міст, районів, об'єднаних територіальних громад для постійного гнучкого тренінгу та можливостей професійного розвитку. Освітні педагогічні співтовариства – це середовища вчителів, що навчаються, де кожен педагог матиме можливість учитися, створювати сучасний навчально-методичний інструментарій, брати участь у процесах розвитку освіти своїх громад, а це тягне за собою зовсім іншу міру відповідальності. Освіта і навчання педагогів міститиме в собі всю сукупність процесу навчання як формального, так і неформального для оволодіння знаннями, вміннями та компетенціями, необхідними для повноцінного життя у швидко мінливому соціально-економічному середовищі. Ключовим компонентом освіти і навчання педагогів має стати розвиток здатності критично мислити і співмірно та співвідповідально діяти у відкритій нелінійній системі (соціальній, політичній, освітній, культурній тощо). Більш поглиблене розуміння навчання вчителя може прийти після напруженого алгоритму, методик та критеріїв сертифікації педагогів. Концепцією «Нової української школи» передбачено протягом 2019–2022 років укладання професійних стандартів педагогічної діяльності вчителя та створення мережі установ незалежної сертифікації вчителів (Концепція, 2016).

Таким чином, освіта і навчання вчителя мають стати одними із ключових ланок у системі освіти впродовж життя як складника сталого суспільного розвитку українського суспільства. Учитель, з одного боку, має брати на себе відповідальність за своє навчання, а з іншого, держава має забезпечити підстави, у тому числі політико-правові та фінансові, для такого навчання. Формула нової освіти, адресована вчителю, розширює мету базової освіти, здобутої в педагогічному університеті, і включає в неї неперервну освіту фундаментального рівня. Формула неперервної освіти включає в себе стратегічну дію, спрямовану на перманентне вдосконалення і розвиток у контексті суспільних вимог, що постають перед освітою для дорослих як проблема на макро- і мікрорівнях соціальності. Звідси випливає, що методологічний розрив між належним і наявним

(сущим) освітньо-педагогічного буття вчителя зберігається. Конструктивний шлях у розв'язанні окресленої проблематики вбачається в переході до нової ролі і призначення обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти. Відтворення усталених ціннісно-сміслових установок методики викладання навчальних предметів, що базується на застарілих уявленнях комплексу світовідношення, призводить до подальшої відірваності від реального життя. Освітній процес для вчителів як дорослих індивідів має значні незвідані території як у теорії післядипломної педагогічної освіти, так і в практичній діяльності відповідних закладів освіти. В умовах переходу і трансформації навчання вчителів повинно відбуватися як когерентний рух множини індивідуальних виборів та інститутів з урахуванням того регіонального середовища, у якому вони функціонують.

Якщо поглянути на розвиток закостенілої й авторитарної педагогічної системи доби пізнього модерну, то вона рясніє численними прикладами, аж ніяк не несподіваними з боку безпосередніх учасників – педагогів і часто-густо сприйнятими як випадок, викликаний всілякими відхиленнями від педагогічних норм і правил. Але при цьому поза сумнівом залишається той факт, що стихійно створене і доволі агресивне дитячо-молодіжне середовище¹ з його «вислизальним» педагогічним впливом є специфічним відображенням специфічного соціального конфлікту як площини протистояння смислів. Із цього погляду видається знаменною і знаковою та шана, яку висловлюють на адресу класно-урочної системи педагога, котрі непорушно дотримуються певних переконань, не усвідомлюючи її відносної цінності. Хоча саме відданість своїм педагогічним переконанням набула в освіті виняткового значення, незважаючи на те, що працівники державних органів управління освітою, попри всілякі намагання педагогів збагнути живучість класно-урочної школи, продовжують вимагати написання зашкарублених звітів, методик із виховної роботи, планів-конспектів уроків, а не творення презентаційних науково-дослідницьких проєктів. Учитель у багатьох випадках продовжує залишатися «бійцем ідеологічного фронту». Щоб не залишатися жертвою «ілюзії тривіальності» (Е. Фромм), учителям слід прагнути інтелектуально піднятися над соціально-педагогічним простором. Адже нинішня система освіти – це частина пострадянського історичного нарративу. В умовах відкритості суспільства роль учителя істотно змінюється, але для цього йому потрібно не копіюватися в слизькій глині верхніх шарів класно-урочної системи, а дістатися живильної води причино-на-

¹ Достатньо згадати екстраординарну подію в Чернігові зразка 2017 року, пов'язану з бійкою дівчат-підлітків, що набула ознак своєрідного екстремума соціально-молодіжного життя України.

слідкових зв'язків освітньо-виховної проблематики. Сам перебіг подій до цього спонукає.

Критичне осмислення становлення та розвитку пострадянської моделі освіти, її філософсько-методологічних засад, можливостей та неможливостей застосування в умовах нової соціальної структури відкриває шлях для конструктивної освітньої політики. «Позаяк їх не усвідомлення чи ігнорування, – зазначає Л. Горбунова, – не будуть сприяти політиці формування української суб'єктності в контексті становлення глобального суспільства, а навпаки, створюють можливість приреченого існування в зоні глибокої культурної провінційності» (Горбунова, 2015: 652), або «на хуторі поблизу Європи» (В. Громовий). Історично в наявній системі освіти закладено, з одного боку, усталеність, стандартизовану уніфікованість, страх, вимушену закритість, а з іншого, поступливість, соціальний конформізм, практичне пристосування до дегуманізованого соціального устрою та до певної міри комфортність. Така амбівалентність може сприяти креативності вчителя та оновленню тих форм і методів освіти, що вичерпали себе і стали гнітючими. Водночас для тих учителів, котрі зробили спробу «вирватися» за межі цієї системи координат, стан лімінальності може спричинити глибоку стурбованість і страждання, адже творчість невіддільна від трагічного переживання. Інакше кажучи, у ситуації переходу широким колам педагогічних працівників потрібно буде вийти за межі власної комфортності. Як це можливо?

Учитель, будучи дорослою людиною і маючи здатність судження про різні цінності і культурну строкатість освіти, протягом минулих 27 років тримався, по суті, на ентузіазмі й, дотримуючись загальної прагматичної логіки, намагався бути залученим у масштабні виклики нашого часу на відповідних рівнях. Але «плинна сучасність» (З. Бауман), тобто постійна мінливість або «вислизальне» між-буття (Л. Горбунова) призвели до того, що вчитель перестав почувати себе суб'єктом і творцем освітнього процесу, й одна частина педагогів відчуває безсилля змінити систему, друга – намагається втекти від реальності, третя – перебуває в стані глибокої невизначеності й розгубленості, а четверта, мабуть, найменш чисельна – намагається змінити систему й пливе у вирувальних хвилях сучасності, то виринаючи на поверхню, наприклад, беручи участь у тому чи тому пілотному проекті, у тій чи тій номінації конкурсу «Учитель року», то потопаючи у вирі «реформованої» школи.

Процес взаємодії вчителя й учнів в умовах класно-урочної системи, а це, як підраховували спеціалісти, 11 тисяч уроків упродовж шкільного життя, приречений на провал, бо в підсумку маємо випускника школи, який непристосований до реалій нинішнього суспільства. Наша загальна середня освіта опинилася у вельми драматичній ситуації: школа готує мо-

лодих людей до суспільства, якого вже немає. Хоча нам потрібна модель освіти, яка б урахувала перспективні, стратегічні потреби української людини. Цей парадокс спонукає до роздумів про майбутнє України і людської цивілізації загалом. Якщо майбутнє України і людства пов'язувати з оптимістичним баченням трансгуманізму, якщо науку використовувати як союзника, тоді, як пише у своєму бестселері «Фізика майбутнього» М. Кайку, і майбутнє в наших руках: «Майбутнє схоже на величезний вантажний потяг, що мчить залізничними рейками в наш бік. За цим потягом – важка праця тисяч науковців, які винаходять майбутнє у своїх лабораторіях. Можна почути гудок цього потяга. Він проголошує: біотехнології, штучний інтелект, нанотехнології, телекомунікації. Однак дехто опирається: «Я надто старий. Я вже цього не досягну. Я просто ляжу на рейки, і нехай потяг мене переїде». Тим часом молоді, енергійні, амбітні реагують інакше: «Візьміть мене на цей потяг! Це моє майбутнє. Це моя доля. Пустіть мене на місце машиніста» (Кайку, 2013: 395).

Якщо ми дійсно усвідомлюємо небезпеку антропологічної деструкції, мусимо перезавантажити нашу середню освіту, причому протягом короткого проміжку часу, – кількох років. Це завдання постає ще більш складним, ураховуючи, що у США і в більшості європейських країн освітні інституції вибудовувалися впродовж тривалого часу. Сучасному американцеві чи європейцеві важко уявити, які вади і небезпеки пострадянських освітніх реалій чатують на українського вчителя, яке велике дублювання у викладанні предметів, особливо гуманітарних дисциплін, наскільки громіздкі стандарти, засмічений педагогічний інструментарій різноманітними приснопам'ятними наказами, розпорядженнями, регламентаціями тощо.

Сьогодні багато хто з учителів ідею «нової української школи» вважає нездійсненною – закони, розпорядження, постанови, накази, що ухвалюються задля її реалізації, мовляв, завжди співвіднесені з юридичною системою, а безпосередні управлінці – з адміністративною системою, котрі на місцях уособлюють виконавчу владу. У цій зневірі справді є щось глибоке. Перефразовуючи відомий вислів Ш. Амонашвілі «Професор реформує освіту, він же її деформує»¹, можна сказати й так: «Учитель або реформує школу, або деформує її». Прикро, але формальні інституції на кшталт районних, міських методичних об'єднань учителів неспроможні гарантувати успіх, захищеність від загроз. Просте нав'язування реформ вводить нас у царину необхідності. Якщо ми підкоряємося цим прави-

¹ Довідково: ця думка прозвучала під час семінару «Основи гуманно-особистісного підходу до дітей в освітньому процесі» (система Школи Життя), що відбувся в загальноосвітній школі I-III ступенів №158 м. Києва.

лам, ми створюємо собі ілюзію перетворень. Ось чому спроби попередніх реформ не увінчались успіхом.

Це проявлялося в різний спосіб. Не випадково й сьогодні одна частина суспільства залишається байдужою до освітньої реформи так само, як інша частина байдужа до екзистенціальних небезпек, які чатують на суспільство у випадку її провалу. І тут постає загроза апатії з боку вчителя, тобто втрати мотивації чи задоволення результатами власної педагогічної діяльності. Адже частина вчителів уважають вплив освіти на розвиток суспільства «суто теоретичним». Освітню реформу необхідно сприймати з урахуванням того, як і яким чином учитель, учні, батьки і суспільство в цілому її сприймають, які смисли їй надають, який зміст у неї вкладають. М. Шелер помітив, що людині притаманний могутній, однак сліпий життєвий порив. Зрячим учителя робить смислотворення, тобто, який смисл він вкладає в сенс «освітньої реформи». Проблема канва реформи освіти зумовлює пошук субстанційно метабуттєвих трансцендентних смислів, на кшталт таких, як «сенс життя», що дозволяє визначати дієві інструменти індивідуального буття та оперувати власним інструментарієм, свого роду GPS.

Складне мислення як інтелектуальна освітня стратегія

Виразною ознакою нинішньої реформи освітньої сфери є те, що реформа відкриває простір для зміни мислення людини. Ми можемо описати цю зміну як перехід від старого до нового мислення, що неможливо уявити, як роз'яснює К. Майнцер, без нелінійності і сучасних нелінійних моделей. В освіті, як і в інших сферах, накопичилися глибокі протиріччя, що не редукуються. Розмірковуючи з цього приводу, Л. Горбунова зауважує, що ці протиріччя не стільки руйнують складне, скільки передбачають будівництво, творення вкрай складного (Горбунова, 2015: 210). Спираючись на принципи складного мислення, які сформулював Е. Морен, ми бачимо, що вони перетинаються, є взаємозалежними. Лінійне ж мислення, що й дотепер домінує в українському суспільстві, ґрунтується на догматах марксистсько-ленінсько-сталінської філософії. Перехід до складного мислення – це початок творення нового освітнього середовища. Тяжіння до створення нових умов демонструє небажання реформаторів залишати освіту в її нинішньому стані. Водночас воно відбиває силу бачення нової ролі і місця освіти в суспільстві.

Однак реформатор, з одного боку, нібито прагне змінити систему освіти, а з іншого, – залишає практично незмінною модель управління для школи, «скутої кайданами бюрократії та надмірного контролю». Що це – брак політичної волі і громадянської відповідальності за ство-

рення інтелектуального поля можливостей для аналізу і обґрунтування відповідальної державної освітньої політики? Якщо сказати відвертіше, точиться боротьба нового і старого, сил, які прагнуть законсервувати нинішній стан речей у суспільстві і в освіті, і тих, хто хоче бачити більш глибоке й повніше визнання місця і ролі освіти в житті людини. Контекстом цієї боротьби є розуміння того, що, не змінивши систему освіти, ми не зможемо змінити суспільство, побудувати нову Україну, сформувати нову людину.

Суб'єктивні дії як реформаторів, так і консерваторів, а також об'єктивно суцільний зміст освіти загострюють протиріччя. Сукупність розглянутих факторів показує, що освіта перетворюється на суспільно-політичну, соціально-економічну та національно-культурну проблему, котра, зі свого боку, переплітається з екологічною кризою і глобальними викликами. Утім усі ці виклики впираються в ключову проблему — проблему людини. Сучасне розуміння людини є батовимірним. І ще — на сьогодні — людина є відкритим питанням. Людина не має усталеної сутності, але вона має свободу вибору. Ситуація суперечливості і невизначеності людини, як і в минулі часи, потребує нових методологічних підходів і рішень у філософській антропології. Історично сформований у культурі Модерну принцип антропоцентризму впливає з Еґо самої людини та її віри у свою вищість. Переосмислення антропоцентризму в освіті, про що ми писали вище, передбачає велику дослідницьку працю вчителя, спрямовану на досягнення і напрацювання педагогічних принципів і особливостей способу навчання дітей, що відрізняється від способу навчання дорослих. Такий дослідницький процес можливий на засадах трансформативної антропології.

Отже, йдеться про науково-дослідницький проект, метою якого є вироблення концептуальних основ державної освітньої політики у сфері середньої освіти як результату комунікації педагогічної спільноти в просторі творчого раціонального дискурсу. Опираючись на сучасні досягнення гуманітарних і природничих наук, слід розгорнути творчий процес створення конкурентоспроможних освітніх моделей, напрацювання конкретних методологічних принципів, визначення нових дидактичних підходів, релевантних когнітивно-комунікативним стратегіям освіти XXI століття. Безумовно, це складна праця, що потребує тривалого часу і усвідомлення з боку вчителя відповідальності за формування поколінь, спроможних розв'язувати реальні проблеми буття людини у світі. Мають відбутися певні зрушення й у післядипломній освіті багатьох категорій педагогічних працівників, ймовірний і рух назад, але є відчуття того, що «процес цивілізації» освіти вже почався і може поступово просуватися надалі, вирішуючи проблему співвідношення між обґрунтуванням стан-

дартів освіти, психолого-педагогічними закономірностями оволодіння знаннями та їх соціальною значущістю.

Трансформація соціальної системи пояснює причино-наслідковий взаємозв'язок інституційної кризи освіти і об'єктивних буттєвих потреб людини. Суспільство, що перебудовується й модернізує свою структуру, розвиває нові технології, змінює правила ведення бізнесу, організацію виробництва, вимагає освічених і культурних людей. Саме тому не викликає сумніву, що суспільство віддає перевагу якійсь освіті як передумові сталого економічного розвитку. Онтологічна незавершеність соціальних реформ і динамізм соціальної дійсності визначає ступінь значущості освіти як соціальної конструкції. Освіта має давати учням змогу досягати успіху і підніматися соціальними сходами незалежно від соціального статусу та місця проживання їхніх батьків. Водночас освіта є важливим засобом передачі від покоління до покоління національно-культурних цінностей та традицій українського народу. Культурна місія освіти й у наш час не підлягає сумніву. Однак сьогодні в умовах посилення глобалізаційних процесів, інформаційної гібридної війни, коли зростає протистояння між представниками різних культур, важливо не тільки компенсувати в українській молоді брак національної ідентичності, а й виховувати, опираючись на генетичні коди, історичну пам'ять, толерантність, налаштованість на діалог, взаємоповагу, інші культурні цінності.

У структурі освіти особливе місце посідає знання, що генетично не передається. Опираючись на теорію розсіяного знання Ф. Хайєка, ми змушені визнати, що для людини характерна принципова обмеженість можливостей накопичувати і засвоювати знання на індивідуальному рівні. Сьогодні є різні способи здобуття знань: від інтернету до книги. Зважаючи на те, що пізнавальні можливості людини об'єктивно обмежені, людина, як правило, здобуває знання в школі або вдома за допомогою вчителя. Комунікація учня і вчителя не тільки продукує здобування нових знань, а й дає змогу розуміти, структурувати, критично аналізувати ці знання, і що не менш важливо – за допомогою глобальних компетентностей інтегрувати їх у свій життєвий досвід. Спонукаючи учнів до неперервного саморозвитку і самореалізації, учитель використовує як власний інтелектуальний потенціал, так і потенціал Інших, комунікуючи в сучасних дидактичних і виховних практиках. Розмірковуючи про природу та механізми освітньо-виховної комунікації, ми припускаємо можливість і необхідність забезпечення сталості пізнавального процесу. Отже, формула успішної України – плекання знань. Від знання, що є основою всього, залежить і державна безпека, і добробут кожного.

Хоча, з іншого боку, як відзначав той же Ф. Хайек, розсіяність знання передбачає неможливість його синтезувати та зібрати до купи, оскільки розсіяне знання – це сегментизовані уявлення економічного, соціального, політичного, етичного та інших гатунків. Ця думка переконливо ілюструє й неможливість побудови досконалого суспільства. А поки що, на жаль чи на щастя, як слушно зазначали О. Бард і Я. Зодерквіст, творче руйнування не знає спочинку. У всякому разі, глибше проникаючи в сутність освітніх процесів, ми все більше переконуємося, як у дуже складній і динамічній системі, яким є сучасне суспільство, постають все нові виклики не тільки науково-педагогічному співтовариству, а й українській інтелектуально-політичній еліті.

Висновки

Таким чином, розв'язання складного клубка протиріч, що накопилися в освітній сфері в нових умовах, вимагає проникливості, творчої енергії, безумовно, відкритості для різних поглядів, кутів зору, принципів, методів. Утім, динамічний розвиток українського суспільства обумовлює перманентний характер реформування не лише освітньої системи, а й усього комплексу сучасного буття України, постійного переосмислення освітньої концепції, актуалізації теоретико-методологічного змісту освіти, переоцінки цінностей. Для виходу із стану освітньої кризи, насамперед, необхідне переосмислення ідеї нової української школи, потрібна критична рефлексія щодо освітніх реальій та політик, необхідна, послуговуючись терміном Е. Морена, «реформа мислення».

Проблеми сучасної української освіти, на наш погляд, слід розв'язувати у світлі сучасної філософської антропології, пов'язаної з поглибленням та розширенням обріїв людинознавства, виходячи з полісутності Ното, нового мислення та філософії складності. На засадах нової філософської антропології відкриваються можливості подолання функціонально-інструментальної суперечливості освітньої концепції, концептуалізації оптативного бачення українського вчителя ХХІ століття, створення сучасних освітніх стандартів, навчальних програм, підручників, посібників тощо. Є необхідність прояснення принципів дидактичного оформлення навчального змісту відповідно до особистісних і соціальних потреб нових учнів. Привертає увагу і проблематика перманентного розширення ключових компетентностей учителів у системі післядипломної педагогічної освіти. Постановка цих проблем та шляхи їх розв'язання у філософії освіти можуть бути предметом нашого розгляду в наступних публікаціях.

Посилання

- Гомілко О. (2015). Суспільство знань як виклик раціональності. *Філософія освіти. Philosophy of Education, 1 (16)*, 26–38. URL: www.philosopheducation.com
- Горбунова Л. (2015). Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики: монографія. Суми: Університетська книга. URL: <http://ihed.org.ua/ua/rekomend-dzerela-r.html>
- Горбунова Л., Зглінська Н., Пролеєв С. та ін. (2011). Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної науки і освіти. *Філософія освіти. Philosophy of Education, 1–2 (10)*, 97–141. URL: www.philosopheducation.com
- Кайку М. (2017). Фізика майбутнього: як наука вплине на долю людства і змінить наше повсякденне життя у XXI сторіччі. Львів: Літопис. URL: <http://www.brautech.co.za/info/FuturePhysics.pdf>
- Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016). Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
- Хамітов Н. (2017). Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. К.: КНТ.
- Хоружий С. (2010). Фонарь Диогена. Критическая ретроспектива европейской антропологии. М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы.
- Пирожков С., Майборода О., Шайгородський Ю. (ред. кол.) (2016). Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Элиас Н. (2001). Общество индивидов. М.: Праксис, Часть 1.

References

- Gomilko, O. (2015). Knowledge Society as a Challenge to Rationality. *Filosofija osvity. Philosophy of Education, 1 (16)*, 26–38 [In Ukrainian]. URL: www.philosopheducation.com
- Gorbunova, L. (2015). Philosophy of Transformative Adult Education: University Strategies and Practices: Monograph. Sumy: Universytets'ka knyha [In Ukrainian]. URL: <http://ihed.org.ua/ua/rekomend-dzerela-r.html>
- Gorbunova, L., Zhlińska N., Proleiev S. et al. (2011). Transhumanitariness as a Factor in the Development of Present Science and Education. *Filosofija osvity. Philosophy of Education, 1–2 (10)*, 97–141 [In Ukrainian]. URL: www.philosopheducation.com
- Kaku, M. (2017). Physics of the Future: How Science Will Shape Human Destiny and Our Daily Lives by the Year 2100. Lviv: Litopys [In Ukrainian]. URL: <http://www.brautech.co.za/info/FuturePhysics.pdf>
- The Concept of Implementation of the State Policy in the Reform of General Secondary Education “New Ukrainian School” for the period up to 2029 (2016). The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016 No. 988-p. URL: <http://www.kmu.gov.ua>
- Hamitov, N. (2017). Philosophical Anthropology: Actual Problems. From theoretical to practical turning. K.: KNT [In Ukrainian].
- Khoruzhy, S. (2010). The lantern of Diogenes. Critical retrospective of European anthropology. M.: Institute of Philosophy, Theology and History of St. Foma [In Russian].

- Pyrozkhov, S., Mayboroda, O., Shajgorodsky, Yu. (Ed. Col.) (2016). Ukraine's Civilization-al Choice: An understanding paradigm and a strategy for action. Institute of Political and Ethnonational Studies at National Academy of Sciences of Ukraine [In Ukrainian]. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=3283>
- Elias, N. (2001). Society of Individuals. M.: Praxis, Part 1 [In Russian].

Віктор Довбня. Новая украинская школа: попытка философско-антропологического осмысления

Анализируется образовательная концепция «Новая украинская школа» на основе философской антропологии, «человекомерности» образовательного познания и необходимости нового подхода к феномену человека, в частности, преодоления методологии антропоцентризма. Обосновано положение о новом украинском учителе как мастере формирования траектории жизненного пути личности (от ребенка до молодого человека), находящейся в состоянии неравновесности. Показано, что бытие в условиях цивилизационной неопределенности обрекает человека на социальную неуверенность, усиливает пассивность, приводит к равнодушию. Однако благодаря образованию, самоорганизовываясь и саморазвиваясь, индивид овладевает современными научными знаниями и глобальными компетенциями, может позаботиться о своем существовании, противостоять губительным тенденциям олигархического неофеодализма, прогнозировать характер социальных и культурных процессов, самостоятельно решать свои проблемы и быть успешным. Решение ключевой проблемы государственной образовательной политики – повышение качества знаний – автор связывает с научно-исследовательским проектом развития учреждений общего среднего образования на основе трансгуманитарной методологии, подкрепленной новой философской антропологией, философией сложности, самоорганизации, нестабильности и креативного мышления. Уделяется особое внимание интерпретационному обоснованию значимости нового способа мышления для формирования содержания образования, новых образовательных программ и моделей.

Ключевые слова: трансформация феномена человека, трансгуманитарная методология, сложное мышление, новый украинский учитель, государственная образовательная политика, образовательная парадигма, глобальные компетентности.

Viktor Dovbnya. New Ukrainian school: an attempt of philosophical and anthropological comprehension

Attention is shifted to the educational concept of the “New Ukrainian School” on the basis of philosophical anthropology, “humaneness” of educational cognition and the need for a new approach to the phenomenon of man, in particular, overcoming the methodology of anthropocentrism. The main collisions of anthropocentrism are highlighted and the need for refusal from this ideological and methodological principle in the design of educational strategies and practices is shown.

Under the conditions of the emergence of a new anthropo-social structure, which is characterized the emergence of a new period of development of human civilization, the problem of forming a new teacher is actualized. The position of the new Ukrainian teacher as the master of the trajectory of the person's life path (from the child to the young man), which is in an unbalanced condition, is substantiated. It is shown that being in conditions of civilizational uncertainty dooms a person to social uncertainty, strengthens passivity, which leads to indifference. However, thanks to education, self-organizing and self-developing, the individual takes possession of modern scientific knowledge and global competencies, can take care of his existence, confront the destructive tendencies of oligarchic neo-feudalism, predict the nature of the flow of social and cultural processes, independently solve his problems and be a successful subject. The author connects the solution of the key problem of the state educational policy - improving the quality of knowledge - with the research project of developing general secondary education institutions on the basis of the transhumanitarian methodology, reinforced by a new philosophical anthropology, philosophy of complexity, self-organization, instability and creative thinking. To overcome the educational crisis of critical reflection, not only the idea of a new Ukrainian school is required, a reform of thinking is necessary. The interpretation of the significance of the new way of thinking for forming new content of education, new educational programs and models is deepened.

Keywords: *transformation of the human phenomenon, transhumanitarian methodology, complex thinking, a new Ukrainian teacher, state educational policy, educational paradigm, global competence.*

Довбня Віктор Миколайович, доктор філософських наук, доцент, про-реktor з науково-педагогічної роботи Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського (Україна).

E-mail: prorector_chippo@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6860-4730>

Dovbnya Viktor Mykolayovych. Doctor of Sciences, Associate Professor, Vice-chancellor for scientific and pedagogical work at Chernihiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education named after K.D. Ushinsky (Ukraine).

E-mail: prorector_chippo@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6860-4730>